

Руженський М. М.

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті представлено сутнісні характеристики соціального захисту населення як суспільного інституту. Автором доведена об'єктивна зумовленість його існування в трансформаційній економіці. Досліджено вплив трансформаційних перетворень в економіці України на стан соціального захисту її населення.

Ключові слова: соціальний захист населення, суспільний інститут, ринкова економічна система, конкуренція, попит і пропозиція, економічні та соціальні ризики.

Постановка проблеми. Ринкова трансформація економічної системи України супроводжувалася кардинальними змінами, що привело до руйнації системи соціального захисту населення, притаманної попередньому суспільству. Останнє породжує потребу в дослідженні значної кількості теоретичних та прикладних питань, пов'язаних з формуванням та розвитком системи соціального захисту населення адекватної ринковим відносинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні питання соціального захисту населення були і залишаються об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Різні аспекти цієї складної і багатопланової проблеми досліджуються в роботах українських вчених О. І. Амоші, Н. П. Борецької, З. С. Варналія, В. С. Гальчинського, В. М. Гейця, Е. М. Лібанової, А. А. Чухна та інших. Проблеми забезпечення економічних і соціальних гарантій державою вивчаються в роботах вчених країн СНД – Є. В. Аграновської, А. Ф. Зубкової, В. В. Кулікова, Л. Г. Нестерова, В. Д. Роїка, Р. О. Халфіної, Р. А. Яковлева. Значний внесок у розробку теоретичних питань економічних основ соціального захисту населення зробили західні вчені У. Беверідж, Е. Денісон, Л. Ерхард, Д. Лаусон та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз останніх публікацій свідчить про недостатність теоретичних доробок щодо визначення сутності соціального захисту населення та обґрунтування об'єктивно зумовленої необхідності його існування і розвитку в трансформаційній економіці.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати сутність соціального захисту населення та обґрунтувати об'єктивну зумовленість його функціонування і розвитку в умовах ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні соціального захисту населення в межах більш складної та широкої структури виникають певні труднощі методологічного характеру. Такою структурою може бути державна економічна або соціальна політика, якщо соціальний захист населення розглядається як складова діяльності держави або суспільства, коли ми розуміємо під соціальним захистом населення наявний тип економічних та соціальних відносин, спрямованих на реалізацію певних функцій у суспільстві, або система взаємовідносин держави та суспільства, якщо виходити з того, що соціальний захист населення є засобом і різновидом впливу на суспільство з боку держави і навпаки.

Найбільш продуктивним та конструктивним, на нашу думку, є трактування сутності соціального захисту населення як суспільного інституту, який існує та розвивається протягом досить тривалого часу, функціонування і розвиток якого

спрямовані на формування безпечного соціально-економічного середовища людини від народження і кінця життя. В умовах стабільного стану суспільних відносин соціальний захист населення покликаний стимулювати всебічний розвиток людського капіталу, соціальних галузей національного господарства, зростання рівня і якості життя людей і захищеності соціально вразливих верств населення.

Соціальний захист населення як суспільний інститут функціонує і розвивається під впливом ринкової системи господарювання, економічної та соціальної політики держави. Він є цілісною системою, але при цьому має ряд специфічних особливостей, пов'язаних з цілями його функціонування і розвитку. Як цілісна система він має притаманну йому внутрішню будову з різноманітними типами зв'язків і відносин та відіграє роль системоутворюючого фактора у складі економічних та соціальних відносин, серцевину яких становить зайнятість населення.

Таким чином, підхід до визначення соціального захисту населення як суспільного інституту передбачає:

- вивчення його сутності та особливостей і у зв'язку з цим відмінностей від інших видів інститутів;
- дослідження соціального захисту населення як одного з видів діяльності держави, що здійснюється певними суб'єктами за допомогою конкретних засобів та для досягнення певних цілей;
- аналіз характеру взаємодії соціального захисту населення з економічними та соціальними процесами в суспільстві;
- розгляд соціального захисту населення як складової економічної і соціальної політики;
- з'ясування взаємодії соціального захисту з формами зайнятості населення як основи використання людського капіталу та формування матеріальних і фінансових засобів функціонування і розвитку цього захисту.

Соціальний захист населення, будучи складовою державної економічної та соціальної політики, є реакцією на стан суспільства, його соціально-економічні проблеми, пов'язаний з іншими видами політики держави та відчуває їх вплив. Це дає змогу розкривати місце, роль і вплив соціального захисту населення на соціально-економічний стан та проблеми суспільства, коригувати його зміст, використання методів залежно від змін соціально-економічної ситуації. У формуванні, функціонуванні та розвитку соціального захисту населення як системного утворення важлива роль належить таким його складовим як механізми реалізації (законодавча база, економічна та фінансова основа); відповідність потребам суспільства; засоби коригування; його суб'єкти та об'єкти (кадри, що приймають рішення, виконавці, волонтери).

В узагальненому вигляді соціальний захист населення як суспільний інститут являє собою:

- сукупність різноманітних форм діяльності суб'єктів суспільного життя, заходів держави, спрямованих на забезпечення добробуту членів суспільства;
- суспільну діяльність, яка прямо або опосередковано та за допомогою різноманітних форм, засобів, методів, дій сприяє забезпеченню суспільством і державою умов відтворення людського капіталу [1, с. 24].

Отже, соціальний захист населення являє собою суспільний інститут, функціонування і розвиток якого забезпечує задоволення потреби у захисті та відтворенні людського капіталу за допомогою різноманітних засобів, методів та форм як держави, так і недержавних структур й тривалої еволюції соціально-економічних відносин.

Необхідність соціального захисту населення в сучасному суспільстві є об'єктом уваги багатьох вчених-суспільствознавців. Дехто з них пов'язує наявність соціального захисту населення з утвердженням принципів соціальної справедливості: "В умовах соціально орієнтованої економіки утвердження принципів соціальної справедливості здійснюється шляхом формування системи соціального захисту" [2, 62]. Не викликає сумніву, що соціальний захист населення – це продукт соціально орієнтованої ринкової економіки і його складова. Але таке загальне твердження потребує деталізації.

Більш конкретним є обґрунтування необхідності соціального захисту населення на підставі того, що розвиток ринкової економіки передбачає створення специфічної системи соціального захисту громадян, яка має забезпечувати максимальну нейтралізацію багатьох негативних наслідків переходу до ринкової економіки (поява безробітних, поглиблення диференціації в доходах населення, розвиток інфляції тощо) [3, 350]. Погоджуючись із цим твердженням, слід зазначити, що, хоча ринкова економіка має певні переваги, їх реалізація породжує цілий ряд негативних соціально-економічних процесів і явищ. Останні притаманні не тільки періоду її становлення. Вони постійно супроводжують функціонування і розвиток цієї економічної системи. Звідси виникає потреба виявити родові ознаки ринкової економіки, які об'єктивно породжують необхідність існування соціального захисту населення.

До переваг ринкової економіки належать приватна власність на засоби виробництва, котра породжує більш дійові стимули до їх ефективного використання, свобода підприємництва та вибору виду трудової діяльності, конкуренція, суверенітет товаровиробництва та споживача, особиста зацікавленість працівника в ефективному використанні обмежених ресурсів. Спрямовуючі ресурси на виробництво товарів та надання послуг, які найбільш потрібні суспільству, ринкові механізми забезпечують його соціально-економічний прогрес, а підприємців примушують застосовувати найефективніші комбінації використання обмежених ресурсів. Товаровиробники, які не забезпечують зазначених умов та виробляють товари яких не мають попиту, банкрутують. Ця риса ринкової економіки, з одного боку, надає їй динамізму, а з другого, породжує нестабільність становища як підприємств, так і їхніх працівників, високі рівні економічного ризику, коли банкрутство вважається нормою.

Крім економічних, функціонування і розвиток суспільства, супроводжується виникненням різноманітних соціальних ризиків. Останні – це міра очікуваного наслідку певного явища, виникнення якого містить імовірність втрати або обмеження економічної самостійності і соціального благополуччя людини [4, 345]. Їх наслідком є втрата матеріальних цінностей, погіршення соціально-економічних показників, порушення стабільності, відсутність прогнозованих напрямів розвитку суспільства, загострення соціальних конфліктів. Основний тягар від цього несуть незаможні верстви населення, хворі, діти, громадяни похилого віку тощо. Небезпеки або неуспіхи супроводжують і життя окремої особи. Вони проявляються у вигляді стихійного лиха, яке призводить до втрати майна, здоров'я або навіть життя, безробіття тощо. Забезпечити зменшення негативних наслідків економічного та соціального характеру від ризиків, які супроводжують існування і розвиток суспільства та окремої особи, покликана система соціального захисту населення.

Всю сукупність чинників, які породжують економічні, а відповідно і соціальні ризики, можна поділити на дві групи: по-перше, ті, що не залежать ні від волі, ні від бажань, ні від недбалості або виняткової ретельності та добропорядності людей (землетруси, селі, посухи, повені і т.д.); по-друге, такі, що є наслідком дій суб'єктів

економіки (політична доктрина та воля уряду, рівень компетентності менеджерів всіх рівнів тощо). Для працівників зазначені процеси ринкової економіки пов'язані з наявністю соціального ризику втрати роботи. Тому безробіття відносять до природних явищ соціально-економічного розвитку країн з ринковою економікою. З другого боку, вказані риси ринкової економічної системи дають їй змогу оперативно реагувати на зміни попиту і пропозиції, розвиток науково-технічного прогресу, впровадження у виробництво інновації.

Ринок, будучи соціально нейтральним механізмом, породжує численні проблеми соціального характеру. Серед них – надання соціальної спрямованості розвитку економіки, подолання значної диференціації доходів, забезпечення безпеки виробництва, екологічної чистоти продукції, потреба в якісних змінах робочої сили, що викликає необхідність загальнодержавного використання коштів на розвиток освіти, охорони здоров'я, підготовку та перекваліфікацію кадрів, забезпечення продуктивної зайнятості та ін. У зв'язку з цим не викликає сумніву потреба у формуванні та розвитку в нашій, інших постсоціалістичних країнах соціально орієнтованої ринкової економіки, а не суспільства, де навіть такі нематеріальні речі та загальнолюдські цінності, як честь, совість, добропорядність, любов, стають предметом купівлі-продажу.

Однією з рис ринкової економіки є періодичні економічні кризи, які супроводжуються значними втратами людської праці, матеріальних ресурсів, масовим безробіттям, соціальними потрясіннями, що потребує від держави відповідного реагування: формування суспільних та державних інститутів, які здатні обмежити негативні наслідки перебування економіки в кризовому стані. Одним із таких суспільних інститутів є система соціального захисту населення, яка за допомогою різноманітних організаційно-правових форм, методів, прийомів і дій упереджує негативні наслідки циклічного розвитку – зменшує їх масштаби та глибину в соціальній сфері.

Викладене вище свідчить про те, що ринкова економіка функціонує та розвивається на основі дії об'єктивних економічних законів і супроводжується рядом негативних і неминучих соціально-економічних наслідків. Їх наявність породжує об'єктивну необхідність у створенні ефективно діючої системи соціального захисту населення в постсоціалістичних країнах за активної участі в її функціонуванні і розвитку держави, громадських організацій та суспільства загалом.

В Україні система соціального захисту населення, яка була створена за радянської влади, не відповідає сучасним вимогам. Тому є нагальна потреба у формуванні такого захисту як складової ринкової трансформації економічної системи з притаманними їй основними параметрами у сфері соціальної захищеності населення. Одним з найважливіших чинників, дія якого посилює необхідність формування такої системи в умовах трансформаційної економіки, є розгортання кризи, пов'язаної з трансформацією суспільних відносин.

За оцінками експертів Програми розвитку ООН, які викладені в Національному звіті з людського розвитку – 2001, економічний спад в Україні, порівняно з великою депресією 30-х років у США, був удвічі більшим і тривав утричі довше.

Закономірним наслідком падіння обсягів виробництва в усіх галузях національної економіки стало зростання безробіття, яке поступово набуло масштабів масового. Протягом 1998 р. на обліку в службі зайнятості перебувало понад 2 млн громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, або в 1,4 разу більше, ніж у 1997 р. Із загальної кількості незайнятих громадян понад 1,6 млн. осіб мали статус безробітного, що в 1,5 разу більше

ніж у 1997 р. Питома вага безробітних у загальній кількості зареєстрованих незайнятих громадян щорічно збільшувалась. У 1992 р. вона становила 20,7%, а в 1998 році зросла до 78% [5, с. 35].

Поява безробіття, зростання його масштабів, зменшення зайнятості населення були спричинені економічним колапсом, який мав місце в нашій державі. Він виник внаслідок того, що Україна втратила свої традиційні ринки в колишньому СРСР. Кардинально змінило ситуацію у всіх галузях української економіки зростання цін на енергоносії, коли Російська Федерація почала продавати нафту і газ за світовими цінами.

Внаслідок розгортання трансформаційної кризи в нашій країні, посилилась диференціація суспільства, прогресуюче зубожіння широких верств населення. Так відповідно до прийнятих міжнародних стандартів рівень життя, за якого на 1 чол. на день витрачається 1 дол., вважається кричущою бідністю, а 2 дол. – абсолютною бідністю. Стандарти ООН для країн Центральної та Східної Європи визначають середньодушовий дохід нижчий від 4,3 дол. на день за паритетом купівельної спроможності (ПКС) як бідність і менший від 2,15 – як злиденність. Гривневий еквівалент цих параметрів, розрахований за ПКС Світовим банком, у 2001 р. становив, відповідно, 4,26 і 2,13 грн. [6, 160].

Економічне зростання української економіки протягом 2000-2008 рр. не вплинуло суттєво на матеріальний стан населення. Як свідчить дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології, нині 16,9% жителів України відчують себе бідними. Насправді цей показник, вочевидь, значно більший. За нормами Євросоюзу бідним вважається той, хто після сплати всіх податків отримує не більше 790 євро на місяць, тоді як у нашій державі в 2009 р. рівень середньої заробітної плати ледве перевищував 300 доларів, що є найнижчим показником серед країн СНД [7, 2]. За даними Міністерства праці та соціальної політики України в 2009 р. за межею бідності перебуває понад чверть українців [8, 11].

Висновки та напрямки подальшого розвитку досліджень. Викладене вище дозволяє дійти висновку про те, що трактування соціального захисту населення як суспільного інституту відкриває широкі можливості для багатоаспектного вивчення його проблематики як в межах усталеної ринкової, так і трансформаційної економічних систем. Необхідність його формування в останній викликана рядом соціально-економічних явищ і тенденцій, котрі негативно впливають на хід здійснюваних перетворень, подальші перспективи розвитку суспільства. Одним з напрямів формування системи соціального захисту населення України є її наближення до стандартів розвинених країн світу. Можливими напрямками використання досвіду цих країн з наступним втіленням у відповідних моделях соціального захисту можуть бути:

– орієнтація здійснюваних у соціальній сфері перетворень тактичного і стратегічного плану на формування підвалин соціальної держави. З цією метою необхідна ґрунтовна й системна розробка концепції побудови в Україні соціальної держави з визначенням її принципів, функцій, шляхів і етапів реалізації;

– перехід до соціальної ринкової економіки і демократичного суспільства повинен супроводжуватись перетворенням системи повного державного забезпечення в систему „створення можливостей” шляхом використання ринкових механізмів суспільного перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів, забезпеченням свободи насамперед в економічній сфері за допомогою стимулювання процесів самоорганізації та саморозвитку ринкових економічних інститутів із одночасним створенням потужної

системи соціальних гарантій як ефективної противаги руйнівним силам стихії “природного добору”, “війни всіх проти всіх”;

– забезпечення наукових засад реформування кожної складової соціального захисту населення, її інституціонального, нормативно-правового забезпечення.

Формування системи соціального захисту населення в Україні в зазначених параметрах унеможливить розгортання та поглиблення негативних тенденцій у соціально-економічних відносинах, створить умови для реального забезпечення механізмів їх контрольованого розвитку в межах сфери дії регуляторних впливів держави.

Використані джерела:

1. Руженський М. М. Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві: монографія. – К.: ППК ДСЗУ, 2005. – 384 с.
2. Бевз В., Павленко Ю. Соціальний захист населення в умовах переходу до ринку // Економіка України. – № 2. – 1992. – С. 62-67.
3. Социальная энциклопедия / редкол.: А. П. Горкин, Г. Н. Карелова, Е. Д. Катульский и др. – М.: БРЭ, 2000. – 438 с.
4. Гальчинський А. С., Єценко П. С. Основи економічної теорії: підручник. – К.: Вища шк., 1995. – 471 с.
5. Ринок праці України в 1998 році: Аналіт.-стат. зб. // Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики. – К., 1999. – 122 с.
6. Ринок праці та соціальний захист: навчальний посібник із соціальної політики (Е. Лібанова, О. Палій). – К.: “Основи”, 2004. – 491 с.
7. Шевчук Ю. Бідна держава не може бути сильною. – Голос України. – 7 травня 2010.
8. Вітер О. За межею бідності перебуває понад чверть країни. – Голос України. – 28 квітня 2010.

Руженский Н. М. Социальная защита населения: сущность и необходимость в трансформационной экономике

В статье представлены сущностные характеристики социальной защиты населения как общественного института. Автором доказана объективная обусловленность его существования в трансформационной экономике. Исследовано влияние трансформационных преобразований в экономике Украины на состояние социальной защиты ее населения и обоснована необходимость его формирования.

Ключевые слова: *социальная защита населения, общественный институт, рыночная экономическая система, конкуренция, спрос и предложение, экономические и социальные риски.*

Ruzhenskiy M. M. Social defence of population: essence and necessity for transformation economy

In the article the descriptions of social defence of the population are presented as a public institute. The objective conditionality of its existence is well-proven by the author in the market economy. The influence of transformation is investigated to the economy of Ukraine on the state of social defence of its population and the necessity of its forming.

Key words: *social defence of the population, public institute, market economical system, competition, demand and supply, economic and social risks.*